

УПРАВЛІННЯ ЯК СКЛАДНА БАГАТОВИМІРНА КАТЕГОРІЯ

Досліджуються сучасні підходи до визначення понятійних категорій “управління”, “менеджмент” та їх основних відмінностей та особливостей

Постановка проблеми. Управління – складна багатовимірна категорія, яка характеризується багатьма аспектами. В залежності від конкретного аспекту розгляду цієї категорії окремими дослідниками дається її різноманітне визначення. Існує близько 300 формулювань поняття “управління”, в яких відображено тільки окремі аспекти, – зазначається у колективній монографії “Теорії системного менеджменту”, що підготовлена колективом викладачів Російської економічної академії ім. Г.В. Плеханова [1, с. 11]. Ще більше – близько 1000 – дає цьому поняттю Міжнародна асоціація з менеджменту [2, с. 6].

Сучасна наукова парадигма виділяє наступні основні аспекти розгляду категорії “управління”:

– управління як вид практичної діяльності – цей аспект категорії “управління” розглядається, зокрема, в роботах таких дослідників як Веснін В.Р. [3, с. 4], Герчикова І.М. [4, с. 10], Граждан В.Д. [5, с. 35-36], Лукічова Л.І. [2, с. 6], Мазур І.І., Шапіро В.Д. та Ольдерочче Н.Г. [6, с. 17], Немцов В.Д., Довгань Л.Є. та Сініок Г.Ф. [7, с. 21], Парахіна В.Н. [8, с. 21], Рум'янцева З.П. [9, с. 14];

– управління як наука – визначення цього аспекту категорії “управління” міститься в наукових працях таких авторів як Белошапка В.А. та Нудьга І.В. [10, с. 4], Дубич К.В., Кірічок О.Г., Процюк В.К. [11, с. 10], Немцов В.Ф., Довгань Л.Є. та Сініок Г.Ф. [7, с. 89], Парахіна В.Н. [8, с. 15], Слябов С.С. [12, с. 3], Рум'янцева З.П. [9, с. 14], Шеметова П.В., Черединої Л.Є., Петухова С.В. [13, с. 13].

– управління як мистецтво – цей аспект досліджуваної категорії досліджується, зокрема, такими науковцями, як Дубич К.В., Кірічок О.Г., Процюк В.К. [11, с. 10], Мазур І.І., Шапіро В.Д. та Ольдерочче Н.Г. [6, с. 59], Слябов С.С. [12, с. 3], Рум'янцева З.П. [9, с. 14].

управління як функція системи – цей аспект досліджуваної категорії визначається в наукових працях таких авторів, як Атаманчук Г.В. [14, с. 147], Немцов В.Ф., Довгань Л.Є. та Сініок Г.Ф. [7, с. 8-9], Осипова-Дербас Л.В. Кармаєв М.О. та Войцеховський С.М. [8, с. 9], Янчевський В.Г. [1, с. 13], Шеметов П.В., Черединої Л.Є. та Петухова С.В. [15, с. 13].

– управління як орган чи апарат – цей аспект досліджуваної категорії “управління” виокремлюється такими дослідниками, як Мазур І.І., Шапіро В.Д. та Ольдерочче Н.Г. [13, с. 59], Немцов В.Ф., Довгань Л.Є. та Сініок Г.Ф. [7, с. 8-9], Рум'янцева З.П. [21, с. 14], Шеметов П.В., Черединої Л.Є. та Петухова С.В. [15, с. 13].

В окремих наукових працях можна зустріти визначення і інших аспектів категорії “управління”, зокрема, її зв'язок з соціологією, психологією та іншими суспільними науками.

Характеризуючи різноманітні аспекти багатовимірної категорії “управління” слід зазначити, що всі вони з різних сторін визначають її сутність. Але з позиції обраного нами напрямку дослідження, а саме з позицій розгляду управління як об'єкту оцінки ефективності, пріоритет серед всіх цих аспектів цієї категорії повинен належати визначенню “управління як виду практичної діяльності”.

Пріоритетність цього аспекту категорії “управління” при визначенні її сутності підкреслює багато науковців. Так, Граждан В.Ф., зазначає: “Правильно зрозуміти управління можна лише на основі діяльнісного підходу” [16, с. 36]. Тому в процесі подальшого дослідження саме поняттю “управління як виду практичної діяльності”, що формує пріоритетне уявлення про сутність загальної категорії “управління”, буде приділена основна увага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Дослідженню окремих сутнісних характеристик поняття “управління як виду практичної діяльності” присвячено праці багатьох науковців, зокрема Атаманчука Г.В. [17], Белошапки В.А. та Нудьги І.В. [10], Герчикової І.М. [4], Граждана В.Д. [5], Дафта Р. [18], Друкера П. [19], Дубич К.В., Кірічок О.Г., Процюк В.К. [11], Лукічової Л.І. [2], Мазура І.І., Шапіро В.Д. [6], Мухіна В.І. [20], Немцова В.Ф., Довгань Л.Є. та Сініок Г.Ф. [7], Хміля Ф.І. [21] та інших.

Розглядаючи цей аспект категорії “управління” більшість науковців відзначають, що воно являє собою специфічний (особливий) вид людської діяльності.

Як зазначає Атаманчук Г.В. “...внаслідок своєї природи та призначення управлінська діяльність характеризується рядом рис, які у взаємозв'язку відмежовують її від інших видів людської діяльності” [17, с. 147]. Специфіку цієї діяльності науковці вбачають у її складності, відповідальності, необхідності практичного досвіду, знань тощо [4, с. 10; 11, с. 10; 6, с. 57-59; 7, с. 8-9; 8, с. 21; 1, с. 7; 9, с. 24; 15, с. 12]. Ця характеристика поняття “управління як виду практичної діяльності”, з нашої точки зору, повинна розглядатися як найбільш суттєва.

Велика кількість науковців підкреслює, що “управління як виду практичної діяльності” має прояв перш за все в сфері економічних відносин, тобто характеризується як один із видів економічної діяльності. Як приклад такого підходу можна привести висновок авторів підручника “Теорія системного менеджменту”, підготовленого в Російській економічній академії ім. Плеханова: “Менеджмент являє собою економічну діяльність. Саме це є головною рисою цієї діяльності та її призначенням” [1, с. 7-8]. Слід зазначити, що саме як економічна діяльність “управління як виду практичної діяльності”, є об'єктом оцінки економічної ефективності.

Більшість науковців, що розглядають поняття “управління як виду практичної діяльності”, зазначають, що головною формою здійснення цієї діяльності виступає вплив певного суб'єкта управління на його об'єкт. Таку точку зору на “управління як виду практичної діяльності” висловлюють, зокрема, Брасс А.А. [22, с. 4], Дубич К.В., Кірічок О.Г., Процюк В.К. [11, с. 9], Мухін В.І. [20, с. 13], Семенов А.К., Набоков В.І. [23, с. 52], Хміль Ф.І. [21, с. 12] та деякі інші.

Характеризуючи “управління як виду практичної діяльності” сучасні науковці підкреслюють, що ця діяльність здійснюється безперервно у часі та просторі. Зокрема, цю сутнісну характеристику “управління як виду практичної діяльності” відзначають такі науковці, як Брасс А.А. [22, с. 4], Мухін В.І. [20, с. 13], автори підручника “Управління організацією” [9, с. 21] та деякі інші.

З такою точкою зору можна в цілому погодитись, але щодо підприємства, то лише в межах часу існування конкретного суб'єкта та об'єкта управління (з моменту утворення до моменту припинення їм господарської діяльності).

Важливою характеристикою “управління як виду практичної діяльності” є те, що воно здійснюється як процес, що відбувається у чіткій структурно-логічній послідовності окремих його етапів. Характеристику цих етапів процесу управління можна зустріти в роботах Брасса А.А. [22, с. 16], Весніна В.Р. [3, с. 6], Віханського О.С. та Наумова А.І. [24, с. 21-22], Іванова І.І. [25, с. 6], Немцова В.Ф., Довгань Л.Є. та Сініок Г.Ф. [7, с. 71] та інших.

Як одну з найсуттєвіших характеристик поняття “управління як виду практичної діяльності” сучасні науковці відзначають те, що ця діяльність завжди підпорядкована визначеним цілям, тобто є цілеспрямованою. Такі цілі можуть носити стратегічний або тактичний характер. Сутність цієї характеристики

“управління як виду практичної діяльності” розглядається в наукових працях Віханського О.С. та Наумова А.І. [3, с. 57], Герчикової І.М. [4, с. 10], Дафта Р. [18, с. 18], Кукури С.П. [26, с. 121], Лукічової Л.І. [2, с. 6], Сердюк О.Д. [27, с. 12] та багатьох інших.

Розглядаючи “управління як вид практичної діяльності” сучасні науковці визначають, що воно завжди характеризується певними результатами. Такий висновок, зокрема, міститься в роботах Белошапки В.А. та Нудьги І.В. [10, с. 4], Мухіна В.І. [20, с. 13], Осипової-Дербас Л.В., Карнаєва М.О. та Войцехівського С.Н. [28, с. 10], Робінза та Коултера [29, с. 35] та інших. Результат управлінської діяльності може мати як позитивні так і негативні наслідки для господарської діяльності організації, але завжди виступає невід’ємним атрибутом цієї діяльності, який враховується при оцінці її ефективності.

В системі характеристик поняття “управління як виду практичної діяльності”, що розглядаються сучасними науковцями, можна зустріти і таку, що воно є ресурсовитратним, тобто потребує певних витрат ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових тощо), які повинні раціонально використовуватись. Такі витрати є об’єктом планування (нормування) та обліку в будь-якій господарській системі. Ресурсовитратність “управління як виду практичної діяльності” визначається в роботах Віханського О.С. та Наумова [24, с. 21-22], Герчикової І.Н. [4, с. 10], Дафта Р. [18, с. 25], Кукури С.П. [26, с. 121], Лукічової А.І. [2, с. 6], Мазур І.І., Шапіро В.Д. [6, с. 60] та інших.

Нарешті, однією з характеристик поняття “управління як виду практичної діяльності” вважають те, що воно здійснюється в умовах ризику та невизначеності. Таке визначення міститься, зокрема, в роботі Шеметова П.В., Череднікової Л.Є. та Петухової С.В.: “Менеджмент являє собою професійну діяльність з управління організацією в умовах ризику і невизначеності” [15, с. 12]. Наявність такої характеристики дозволяє проводити необхідне співставлення показників рівня ефективності та рівня ризику в процесі оцінки ефективності управління конкретної організації (підприємства).

Узагальнюючи результати проведених досліджень можна зробити висновок, що поняття “управління як виду практичної діяльності” визначається наступними сутнісними характеристиками:

1. це управління є одним із специфічних видів людської діяльності, що відрізняє його від інших видів людської діяльності;
2. таке управління має прояв перш за все в сфері економічних відносин;
3. головною формою такого управління виступає вплив відповідних суб’єктів управління на його об’єкт;
4. як вид діяльності управління здійснюється безперервно у часі та просторі;
5. це управління здійснюється як процес, що відбувається у чіткій структурно-логічній послідовності окремих його етапів;
6. управлінська діяльність завжди підпорядкована визначеним цілям;
7. управління як вид практичної діяльності завжди характеризується певним результатом;
8. управлінська діяльність потребує раціонального використання необхідних ресурсів;
9. це управління відбувається в умовах ризику і невизначеності.

З урахуванням досліджених основних сутнісних характеристик поняття “управління як виду практичної людської діяльності” пропонується визначити наступним чином: “Управління як один з видів практичної людської діяльності являє собою один із специфічних видів цієї діяльності, що відбувається у часі та просторі, в умовах ризику і невизначеності, процес якої здійснюється в сфері економічних відносин і полягає у впливі відповідних суб’єктів управління на об’єкт, підпорядкований визначеним цілям, потребує раціонального використання необхідних ресурсів і завжди характеризується конкретним результатом”.

Сучасна теорія “управління як виду практичної людської діяльності” у виробничо-господарській сфері визначає, що воно має прояв на різних рівнях. В літературі з питань управління розглядається три таких рівня: макрорівень (управління економікою держави або

об’єднанням держав); мезорівень (управління галузями або регіонами); мікрорівень (управління окремою організацією) [15, с. 12].

На рівні окремих організацій (підприємств) поняття “управління як виду практичної людської діяльності” часто розглядається в сучасній літературі у співставленні з поняттям “менеджмент”. При цьому окремі автори висловлюють протилежну точку зору на співвідношення цих понять.

Одна група авторів вважає, що між цими двома поняттями існують суттєві відмінності. Так, в роботі Дубича К.В., Кірічка О.Г. та Процюка В.К. визначається відмінність між поняттями “управління” і “менеджмент” полягає у змісті, формах та методах управлінського впливу суб’єкта управління на об’єкт. Застосування терміну “управління” правомірно щодо загальної характеристики цього виду практичної людської діяльності, а “менеджмент” – щодо змісту, форм і методів конкретного управлінського впливу суб’єкта на об’єкт управління [11, с. 11]. Аналогічної точки зору дотримуються і такі науковці як Кукура С.П. [26, с. 119], Румянцева З.П. [9, с. 22]. Як особливу форму управлінської діяльності розглядає і Веснін В.Р. [3, с. 4].

Інша група науковців вважає поняття “управління як виду практичної людської діяльності” та “менеджмент” тотожними (або синонімами), якщо мова йде про управління господарською діяльністю в умовах ринкової економіки на рівні окремих організацій (підприємств). Цей науковий висновок підтримують такі науковці як Брасс А.А. [22, с. 4], Герчикова І.І. [4, с. 11], Мазур І.І., Шапіро В.Д. та Ольдерочче Н.Г. [6, с. 17], Парахіна В.Н. [8, с. 16-18], Шеметов П.В., Череднікова Л.Є. та Петухова С.В. [15, с. 12-13], а також науковці Київського національного торговельно-економічного університету [30, с. 6-8].

Ми поділяємо думку, що поняття, які розглядаються, є практично тотожними, якщо мова йде про управління господарською діяльністю підприємства (організації) в умовах ринкової економіки. Ця тотожність обумовлена єдністю методологічних засад щодо їх визначення, єдністю цілей та функцій, єдністю об’єктів управління та методичного інструментарію обґрунтування управлінських рішень. З цих позицій ми надалі і будемо розглядати менеджмент торговельного підприємства як об’єкт оцінки ефективності управління.

В загальній системі менеджменту підприємства (організації) виділяється як один із самостійних видів менеджмент торговельного підприємства. Таке виділення обумовлене визначенням в системі видів економічної діяльності особливого її виду – торговельної діяльності. Так, згідно із Класифікатором видів економічної діяльності України, затвердженим наказом Держспоживстандарту України в 2005 р. [31] оптова і роздрібна торгівля виділені в самостійну галузь економіки з виділенням наступних видів торговельної діяльності:

- торгівля транспортними засобами та їх ремонт;
- оптова торгівля і посередництво в торгівлі;
- роздрібна торгівля побутовими товарами та їх ремонт.

В сучасній літературі управління торговельною діяльністю на рівні підприємства визначається двома основними термінами, які розглядаються як тотожні:

- “торговельний менеджмент” [32, с. 11-12], [23, с. 51]
- “менеджмент торговельного підприємства (організації)” [33, с. 9], [30, с. 222], [34, с. 11], [35, с. 9].

З нашої точки зору між цими двома термінами існують певні розбіжності. Ми вважаємо, що термін – “торговельний менеджмент” характеризує лише один з видів функціонального менеджменту (поряд з фінансовим менеджментом, менеджментом персоналу, інноваційним менеджментом тощо, який пов’язаний лише з основною операційною діяльністю торговельного підприємства (організації)). В західній науковій літературі він визначається аналогічним терміном “менеджмент продаж” [36, с. 24-25]. В той же час термін – “менеджмент торговельного підприємства (організації)” інтегрує в собі всі види корпоративного та функціонального управління відповідного господарюючого суб’єкта (підприємства, організації), що здійснює торговельну діяльність. Саме “менеджмент торговельного підприємства (організації)” буде в подальшому визначатись нами як об’єкт оцінки ефективності.

Поняття “менеджмент торговельного підприємства (організації)” має певні особливості у порівнянні з

менеджментом підприємств інших галузей і видів економічної діяльності. Ці особливості визначаються характером зовнішнього середовища, в якому здійснюється управління підприємством торгівлі, особливості технологічного процесу їх діяльності та іншими чинниками. Зокрема, до таких основних особливостей, що суттєво впливають на форми і методи менеджменту торговельного підприємства, а відповідно і на його ефективність, можуть бути віднесені:

– особливості сфери економіки: торговельні підприємства функціонують в сфері обміну;

– особливий вид ринку в межах якого функціонують ці підприємства: торговельні підприємства здійснюють свою діяльність переважно на споживчому ринку;

– особливості основної операційної діяльності: предметом цієї діяльності є операції купівлі-продажу товарів, що вироблені підприємствами інших виробничих галузей економіки;

– особливий характер контингенту покупців: переважно долю покупців складає населення, що обумовлює необхідність управління не тільки процесом реалізації товарів, а й процесом надання відповідних торговельних послуг;

– високий динамізм управління: цей динамізм обумовлений більш швидкою зміною кон'юнктури окремих видів та сегментів споживчого ринку (у порівнянні з іншими видами ринків).

З урахуванням цих особливостей і раніше сформульованого поняття "управління як виду практичної людської діяльності" може бути запропоноване наступне визначення поняття "менеджмент торговельного підприємства (організації)" що визначає його як об'єкт оцінки ефективності: "Менеджмент торговельного підприємства (організації) являє собою один з особливих видів практичної людської діяльності, яка полягає в управлінні всіма аспектами господарської діяльності конкретного суб'єкта господарювання, що функціонує в сфері обміну і здійснює операції купівлі-продажу товарів та надання торговельних послуг, що підпорядковане визначеним цілям, потребує раціонального використання необхідних ресурсів і характеризується конкретним результатом".

Список використаної літератури:

1. *Пастухова В.В.* Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність.- К.: Київ.нац.торг.-ек.ін-т, 2002. – 386 с. 2. *Лукичева Л.И.* Управление организацией. Учеб. пос. – М.: "Омега-Л", 2006 – 360 с. 3. *Веснин В.Р.* Менеджмент: Учебник, 3-е изд. – М.: ТК Вел Издательство Проспект, 2007 – 512 с. 4. *Герчикова И.Н.* Менеджмент: Учеб. 3-е изд. М.: ЮНИТИ 2002 – 501 с. 5. *Граждан В.Д.* Теория управления. Учеб.пос. М.: Гардарики, 2004 – 416 с. 6. *Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г.* Эффективный менеджмент. Учеб. пос. / Под общей редакцией И.И.Мазура – М.: Высшая школа, 2003 – 555 с. 7. *Немцов В.Д., Довгань Л.Е., Сініук Г.Ф.* Менеджмент організацій: Навч. пос.–К.: ТОВ "УВПК "ЕксОб", 2000. – 392 с. 8. Основы теории управления: Учеб.пос./Под ред. В.Н.Парахиной, Л.И.Ушвицкого – М: Финансы и статистика, 2003. – 560 с. 9. Управление организацией: Учеб./Под ред. А.Г.Поршнева, З.П.Румянцевой, Н.А.Саломатина.-М: Инфра-М, 1998. – 669 с. 10. *Белошапка В.А., Нудьга И.О.* Управленческая результативность: системный взгляд на работу и развитие менеджеров. Учеб.– К.: Изд-во "Агентство" Стандарт, 2007 – 270 с. 11. *Дубич К.В., Кірічок О.Г., Процюк В.К.* Основы теории управления менеджменту : Навч. пос. – К.: "Пектораль", 2005 – 104 с. 12. *Слабов С.С.* Основы менеджмента: Курс лекций.-М.:Изд-во МГУ, 2004. – 224 с. 13. *Армстронг М., Барон А.* Performance management. Управление эффективностью работы, 2-е издание: Перевод с английского – М.:Hippo Publishing: 2007. – 384 с. 14. *Атаманчук Г.В.* Управление: сущность, ценность, эффективность: Уч. пос. – М.: Академический Проект: Культура, 2006 – 544 с. 15. *Шеметов П.В., Черединова Л.Е., Петухова С.В.* Менеджмент: Управление организационными системами.-М.:Изд-во "Омега-Л", 2007. – 406 с. 16. *Джеймс П., Эшуорт Г.* Менеджмент, основанный на ценности. Как обеспечить ценность для акционеров. / Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 190 с. 17. *Атаманчук Г.В.* Управление – фактор развития: Размышления об управленческой деятельности. – М.: Экономика, 2002. –

567 с. 18. *Дафт Р.* Менеджмент / Пер. с англ. – СПб.: Питер. 2001. – 832 с. 19. *Друкер П.* Эффективное управление / Пер. с англ. – М.: гранд, 2002. – 304 с. 20. *Мухин В.И.* Основы теории управления. Учеб. – М.: Изд-во "Экзамен", 2003 – 256 с. 21. *Хміль Ф.І.* Основы менеджменту: Підр.-К.:Академ.видав., 2003. – 608 с. 22. *Брасс А.А.* Менеджмент: основные понятия, виды, функции. Пособие. – Мн.: ООО "Мисанта", 2002. – 211 с. 23. *Семенов А.К., Набоков В.И.* Основы менеджмента: Учеб.-2-е из.–М. Изд. торг. корпорация "Дашков и К", 2005. – 300 с. 24. *Виханский О.С., Наумов А.И.* Менеджмент. Учеб. – 3-е изд. – М: Экономист, 2004 – 528 с. 25. *Иванов И.Н.* Менеджмент корпорации: Учеб. М.: ИНФРА-М, 2004. – 368 с. 26. *Кукура С.П.* Теория корпоративного управления – М.: ЗАО Издательство "Экономика", 2004 – 478 с. 27. *Сердюк О.Д.* Теория і практика менеджменту: Навч.пос.-К.:Професіонал, 2004. – 432 с. 28. *Осипова-Дербас Л.В., Кармаев Н.А., Войцеховский С.Н.* Социология и психология управления: Учеб.пос. – СПб: Издательский дом "Бизнес-пресса", 2007. – 248 с. 29. *Роббинз С., Коултер М.* Менеджмент, 8 изд.: Пер. с англ. – М: Изд. Дом "Вильямс", 2007. – 1056 с. 30. Менеджмент: теория і практика. Навч. пос. / За ред. проф. Мошека Г.Є. – К.: Атіка, 2007. – 584 с. 31. Класифікатор видів економічної діяльності. Національний класифікатор України. Затверджено наказом Держспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. № 375. 32. *Бланк И.А.* Торговый менеджмент. – 2-е издание. К.: Эльга, 2004. – 784 с. 33. *Лукашевич В.В.* Основы менеджмента в торговле. Учеб. 2-е изд. – М.: ОАО Издательство "Экономика", 1998. – 238 с. 34. *Сорокина М.В.* Менеджмент в торговле: Учеб.пос.-СПб: Изд. дом "Бизнес-пресса", 2004. – 480 с. 35. *Николаева Т.И.* Менеджмент в торговле: Учеб. пос.–М.:КНОРУС, 2006. – 320 с. 36. *Хисрик Р. Джексон Р.* / Торговля и менеджмент продаж/Пер. с англ.-М: Филинь, 1996.-368 с.

ПОКАНЕВИЧ Ю.В. – старший викладач Київського славістичного університету